

lâm bahçelerinin geometrik düzenine sahiptir. En basit bahçe türü iki yanı ağaçlı, orta hizada havuzlu bir anayol ile buna paralel tâli yollardan ve çiçeklerle dolu aralardan meydana gelir. Sâsânî döneminden itibaren birbiriyle ortada dik kesişen iki eksenin meydana getirdiği "câr-bağ" denilen düzen uygulanmıştır. Elde edilen bu dört dikdörtgen ayrıca alt dikdörtgenlere de bölünebilir. Ana eksenler su kanalı ve ağaçlı yol, tâli eksenler ise patikalardan oluşur. Ana eksenlerin kesişme yerinde havuz veya pavyon yahut her ikisi birden yer alır. Pavyonlar için muhtemel diğer yerler karşılıklı iki ana dikdörtgenin ortası veya dört dikdörtgenin ortaları olabilir. Bulvar veya patikalar üzerine sıralanan çınar, selvi, çam, söğüt, nar, badem, kiraz, narenciye ağaçları ile çiçeklerden gül en sevilen bitki türleridir. Yüksek duvarlarla çevrili olan bahçenin içinde "kuşluk" yer alabilir; tavus ve geyiklerin gezindiklerine de rastlanır. İran minyatür ve halı sanatlarında bahçe tasvirleri çok kullanılmıştır.

Bugüne gelen iyi durumdaki çok sayıda İran bahçesinden en önemli olanlar şunlardır: Çihil Sütun, İsfahan (XVI. yüzyıl sonu); Mâder-i Şâh Medresesi avlusu, İsfahan (XVIII. yüzyıl başı); Bağ-ı Dil-kûşe, Şiraz (XVIII. yüzyıl); Şah Güli (İstahr-ı Şâh), Tebriz (XVIII. yüzyıl); Bağ-ı Fîn, Kâşân (XVI. yüzyılda Şah Abbas tarafından yaptırılıp XIX. yüzyılda yenilenmiştir); Bağ-ı İrem, Şiraz (XIX. yüzyıl); Nârencis-tân-ı Kavâm, Şiraz (XIX. yüzyıl); Bağ-ı Gülistân, Şiraz (XIX. yüzyıl ortası).

Bâbürlü Bahçeleri. Hint yarımadasında 2000 yıl öncesinden beri bahçe ve park geleneği yerleşmiş durumdadır. Budist manastır ve tapınaklarına ait serbest düzenli bahçelerle Hint bahçe sanatı geleneği sürdürülmüştür. XIV. yüzyılda Del-

hi Sultanı Firûz Şah Tuğluk (1351-1388), geniş ölçüdeki imar hareketleri arasında özellikle değer verdiği bahçe tertibine geometrik düzeni getirmiştir. XV. yüzyılda Gucerât'ta bir "bahçe-şehir" kurulduğu da bilinmektedir. Ancak Hint-İslâm bahçesi, restore edilerek günümüze kadar gelen çok sayıda ve üstün değerdeki örnekleri Bâbürlüler çağında vermiştir. XVI. yüzyılın başında Bâbürlü Şah Hindistan'a girip Delhi'de yönetimini kurduktan sonra atası Timurlenk'in Semerkant'taki bahçelerinin benzerlerini Agra ve Keşmir'de, kendi ifadesine göre "Hindistan'ın sıcağına, fırtınalı rüzgârına ve tozuna karşı koymak üzere susuz bir çevrede sulama sistemi geliştirerek" büyük bir hevesle yaptırmış, hatta bazılarını bizzat tertiplemiştir. Cihangir zamanında daha da olgunlaşan Bâbürlü bahçesi Şah Cihan döneminde doruk noktasına ulaşmıştır.

Zamanla, Semerkant'ın bol yeşilli bağ-bahçe tipinin dağlardan gelen sularla beslenen Keşmir yöresi dışında, Hindistan'ın kavurucu sıcağına uymadığı görülerek yüksek duvarlarla çevrili, geometrik düzeni daha bâriz ve daha yalın bir bahçe tipi benimsenmiştir. Ana ve tâli eksenlerini su kanalları ile onlara paralel ağaçlı yolların teşkil ettiği bu mimari bahçelerde İran bahçesinden çok daha geniş ölçülerde câr-bağ sistemi uygulanmış, bazan da teraslamalar yapılmıştır. Bâbürlü saray bahçesi çok kere üç kademelidir. İlk kademede hükümdar halkı huzuruna kabul eder; ikincisi özel bahçesi, üçüncüsü ise saray kadınlarının bahçesidir. Sekiz cenneti temsilen sekiz kademeli bahçelere de rastlanabilir. Kanalın ulaştığı iki seviye arasındaki meyilli ve işleme- li taş yüzeyden suyun akıtılması bahçeye bir ölçüde canlılık verirse de düz ve geniş teraslar bütüne hareketlilik vermekten uzaktır. Orta Asya çadırından mülhem pavyonlar bahçe teraslı- sa üst kademede, düz ise yükseltilmiş bir platform üzerinde ve en çok da câr-bağın kesişme yerinde konumlandırılır. Sahibi öldüğünde pavyonun türbe- ye çevrilip bahçenin halka açılması gi- bi Budist tesiri gösterdiği söylenebi- cek uygulamalara da rastlanmaktadır. Göz alıcı yerli süsleme üslubu, küçük bi- na ve havuz gibi mimarlık eserlerinde- ki ahşap ve taş işçiliğinin girift desenle- rinde kendini göstererek İslâm - Moğol bahçesine Hint sanatından bir unsur ge- tirmiştir.

Çoğu restore edilmiş ve bugün ga- yet iyi durumda bulunan başlıca Bâbürlü bahçeleri arasında şunlar sayılabilir: Aram Bağ (Agra, XVI. yüzyıl başı, Bâbürlü Şah [1494-1530] zamanı); Hümayun'un türbesi (Delhi, XVI. yüzyılın ilk yarısı); Nesîm Bağ (Keşmir, XVI. yüzyılın ikinci yarısı Ekber [1556-1605] zamanı); Lahor Kalesi'nin avlu ve bahçeleri (inşaata XVI. yüzyıl ortasında Ekber tarafından başlatılıp Cihangir, Şah Cihan ve Evrenzîb tarafından devam ettirilmiştir); Agra Kale- si'nin avlu ve bahçeleri (Ekber zamanı); Ekber'in Türbesi (Agra, Ekber zamanında başlanıp Cihangir tarafından bitirilmiştir); Akbal (Keşmir, XVII. yüzyıl başlarında Cihangir'in karısı Nurcihan tarafından yaptırılmıştır); Nişat Bağ (Keşmir, Nurcihan'ın kardeşi Âsaf Han tarafından yaptırılmış- tır); Cihangir'in Türbesi (Lahor); Kızılka- le'nin avlu ve bahçeleri (Delhi, XVII. yüz- yılın birinci yarısı, Şah Cihan zamanı); Tac Mahal (Agra, Şah Cihan tarafından karısı Mümtaz Mahal için yaptırılmıştır); Çeşme Şâhî (Keşmir, Şah Cihan için yapılmıştır); Şalamar Bağ (Lahor, Şah Cihan için ya- pılmıştır).

BİBLİYOGRAFYA :

A. S. Villiers — C. Black, *Gardens of the Great Mughuls*, London 1913; D. Carroll, *The Taj Mahal*, New York 1953; D. N. Wilber, *Persian Gardens and Garden Pavilions*, Rutland 1962; J. S. Berrall, *The Garden*, London 1966; B. Gascoigne, *The Great Moghuls*, New York 1971; Gönül Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, Ankara 1972; a.mlf., "Anatolian Turkish Gardens", *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 1/1, London 1975, s. 5-21; M. T. de Ozores y Saavedra, *Jardines de Espana*, Madrid 1973; F. Prieto-Moreno, *Los Jardines de Granada*, Madrid 1973; Sedat Hakkı Eldem, *Türk Bahçeleri*, İstanbul 1976; Hasan Asmaz, "Türkiye Park ve Bahçe Sanatının İnkişafı", *Türkiye Ziraat Mecmuası*, İstanbul 1954, s. 13-17; M. Şakir Ülkütaşır, "Eski Türklerde Bahçe Sanatı ve Çiçek Sevgisi", *TTOK Belleteni*, sy. 170 (1956), s. 9-10; Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", *VD*, sy. 4 (1957), s. 149-182; SA, I, 154-163; Said Naficy v.dğr., "Büstân", *EJ²* (İng.), I, 1345-1348; Abdullah Çağatâi-İdâre, "Bağ", *İDMİ*, III, 949-973.

GÖNÜL EYAPAN

BAHÇELİK KÖPRÜSÜ

Bugün Arnavutluk'ta kalmış
Türk devri
sonlarına ait bir köprü.

İşkodra-Şengin yolunda bulunan köp- rünün yapımına 1307 (1889-90) yılında vali Bahri Paşa zamanında başlanmış, Abdülkerim Paşa zamanında bitirilmiş-

XVII. yüzyıl bahçeleri hakkında bilgi veren, bahçe maketlerinin taşınmasını gösteren bir minyatür (Summe, TSMK, III, Ahmed, nr. 3593, vr. 161^b)

Bahçelik Köprüsü'nün XX. yüzyıl başındaki görünüşü - İskodra / Arnavutluk (İÜ Ktp., Albüm, nr. 90.444)

tir. 114 m. uzunluğunda olan bu köprü hakkında başka bir bilgi edinmek mümkün olmadığı gibi günümüzdeki durumu da bilinmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İskodra Vilâyeti Salnâmesi, İstanbul 1310, s. 77; Yıldız Sarayı Fotograf Albümleri, İÜ Ktp., nr. 90.444; Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1975, s. 229.

SEMAVİ EYİCE

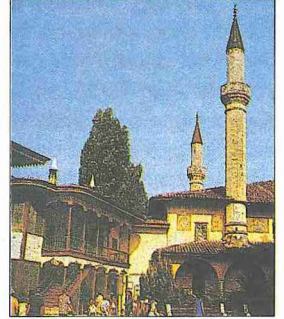
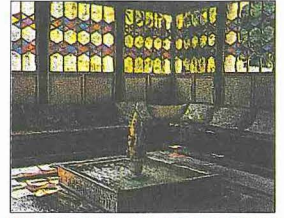
BAHÇESARAY

Kırım Hanlığı'nın başşehri.

Bugün Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kırım yarımadasında yaklaşık 30.000 nüfuslu bir şehir olan Bahçesaray, Kırım dağlarının kuzey ve orta sırtları arasında Çürüksu nehrinin vadisinde, Akmesjid (Simferepol)-Sivastopol anayolu üzerinde yer alır. Bahçesaray yöresi XVI. yüzyıla kadar ormanlarla kaplı derelerin, pınarların bulunduğu yeşillik bir bölgeydi. Altın Orda Devleti'nin valileri ve daha sonra kurulan Kırım Hanlığı'nın ilk hanları bu bölgeye yaz aylarını geçirmek, avlanmak ve dinlenmek için gelirlerdi. I. Mengli Giray Han, bol sulu küçük bir ırmak olan Çürüksu'nun kenarına, 1503'te şimdiki Han Sarayı adıyla bilinen sarayı yaptırarak Bahçesaray'ın temelini attı. Şehir bu sarayın etrafında ve dar Çürüksu vadisi boyunca geliş-

rek XVI. yüzyıl sonlarında mâmur hale geldi; Han Sarayı'nın bağ ve bahçeler içinde olması sebebiyle de Bahçesaray adını aldı. Yine bu yüzyıldan itibaren, Solhat ve Kırk Yer'den (Kırker veya Çufut Kale) sonra Kırım Hanlığı'nın idare merkezi oldu. Bahçesaray'ın kurulup gelişmesiyle hemen güneyinde bulunan Kırk Yer ve kuzeybatı tarafında bulunan Eski Yurt önemini kaybetti. Hanlığın kurucusu olan Hacı Giray ile daha sonra I. Mehmed Giray, I. Sâhib Giray ve I. Devlet Giray'ın Kırk Yer'de para bastırmalarına karşılık III. İslâm Giray (1644-1654) kendi sikkesini Bahçesaray darphânesinde bastırmıştır. Mengli Giray'dan sonra gelen Kırım hanları Han Sarayı'na yeni bölümler eklemişler ve bahçeler içerisindeki tek veya çift katlı evlerin güzelleştirdiği şehri yaptırdıkları camiler, selsebiller ve türbelerle devamlı şekilde imar etmişlerdir.

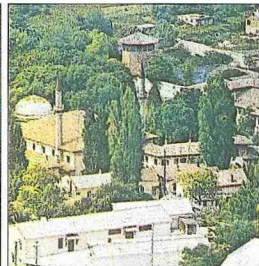
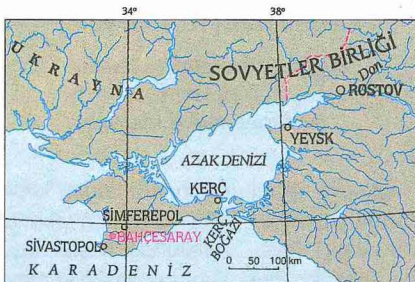
1681'de Bahçesaray'da Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir antlaşma imzalandı. Bahçesaray 1736'da General Münich kumandasındaki Rus ordusu tarafından işgal edildi. Bu sırada Han Sarayı ile 2000 ev tahribat gördü ve Selim Giray'ın kurduğu zengin kütüphane yok oldu. Han Sarayı ve yıkılan diğer yerler II. Selâmet Giray zamanında kısmen onarılmış ve 1740'ta sarayın karşısında inşa edilen caminin kütüphanesine I. Mahmud tarafından kitap gönderilmiştir. Çarlık Rusyası Kırım'ı 1783'te ilhak ettiğinde Bahçesaray'da otuz bir cami, iki kilise (biri Rum, biri Ermeni), iki sinagog, iki hamam, on altı han ve 1561 ev mevcuttu; 1854'te ise dokuz büyük cami, yirmi sekiz mescid vardı. Bahçesaray, 1783'te Akmesjid'in Rus Çarlığı'na bağlı Tavrida vilâyetinin idare merkezi olmasından sonra da Kırım Türkleri arasında önemini korumuştur. Ünlü mürşid Gaspıralı İsmâil Bey 1883'te burada *Tercüman* gazetesinin neşrine başlamış ve ilk "usûl-i cedîd" mekteplerini yine burada açmıştır. Gaspıralı İsmâil Bey'in ölümüne (1914) kadar Bahçesaray Rusya müslümanlarının eğitim merkezi haline gelmiş ve on-

Bahçesaray'da 1740-1743 yılları arasında inşa edilen Han Camii ile Han Sarayı'nın fiskiyeli odalarından biri

ların uyanışında önemli bir yer tutmuştur. Çarlığın yıkılması sırasında kurulan Kırım Tatar Cumhuriyeti'nin idare merkezi yine Bahçesaray olmuş ve Kırım Türk Kurultayı Han Sarayı'nda toplanmıştır. Bu dönemde ve daha sonra Sovyet döneminde Kırım Türkleri'nin ilk millî kültür ve sanat faaliyetlerini başlattıkları şehir Bahçesaray'dır. Hanlık devrinde bu yüzyılın başlarına kadar Bahçesaray'da el sanatları, bakırcılık ve özellikle dericilik gelişmişti.

Kırım'daki Türk-İslâm eserleri Çarlık ve Sovyet dönemlerinde büyük tahribat görmüştür. Bu tahribattan kurtularak günümüze ulaşan eserlerin çoğu Bahçesaray'da bulunur. Şehrin en önemli mimari eseri olan Han Sarayı'nın yapımında İtalyan Mimarı Alevizo Novi çalıştığından saray Rönesans izleri taşımaktadır. Mengli Giray'dan sonraki hanların yaptırdıkları ilâveler ve tamirlerden sonra bu saray İstanbul'daki eserlerden biri gibi olmuştur. XVIII ve XIX. yüzyıllarda Bahçesaray'a gelen birçok yabancı seyyah bu binayı Elhamra Sarayı'na benzetmiş ve güzelliğine hayran kalmışlardır. Çürüksu üzerinden bir taş köprüyle geçilen sarayın methalinde Demir Kapı ve buradan girilen Çeşmeli Avlu vardır. Avluda 1733 tarihli Altın Çeşme ile 1763 tarihli Gözyaşı Çeşmesi yer almaktadır. Kırım Giray'ın, hanımı Dilârâ Bıkeç için yaptırdığı Gözyaşı Çeşmesi ünlü Rus şairi Puşkin'in "Bahçesaray Çeşmesi" şiiriyle ve librettosu bu şiirden uyarlanan Asafiyef'in aynı adı taşıyan balesiyle ölümsüzleşmiş, daha sonra birçok Türk ve yabancı şaire de ilham kaynağı olmuştur. 1950'den beri Doğu Müzesi adıyla

Bahçesaray